

NARRATIEVE BEGELEIDINGSKUNDE

HAN BANNING EN MARIANNE BANNING-MUL

**HOE HET
GEBROKEN VERHAAL
PROFESSIONEEL
TE WAARDEREN**

Copyright: © Uitgeverij Nelissen, Soest 2005
Omslag: Matt Art Concept & Design, Haarlem
ISBN: 90 244 17117
NUR: 753
1e druk: 2005
2e druk: 2010

ALLE RECHTEN VOORBEHOUDEN

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

www.nelissen.nl

Uitgeverij Nelissen maakt deel uit van Boom uitgevers Amsterdam

Inhoud

Inleiding 9

1 Orde scheppende taal 19

Inleiding 19

- 1.1 De noodzaak van de orde 22
- 1.2 De beperktheid van de taal 23
- 1.3 Het appèl van 'het andere' 24
- 1.4 De rijkdom en armoede van onze taal 27
- 1.5 Taal en orde 29
- 1.6 Het proces van segmentering 30
- 1.7 Het individu als een eigen subsegment 32
- 1.8 Het individu en de taal 34
- 1.9 Ter afsluiting 35
- 1.10 Een illustratie: Marije 39

2 Taal en verantwoordelijkheid 43

Inleiding 43

- 2.1 Belangen, macht en verantwoordelijkheid 44
- 2.2 Erkenning, taal en verantwoordelijkheid 47
- 2.3 Verantwoordelijkheid en het bijna onuitsprekelijke 52
- 2.4 Verantwoordelijkheid en het anders-zijn van de ander 58
- 2.5 Ter afsluiting 61

3 Genres van verhalen 63

Inleiding 63

- 3.1 Vertelde verhalen 65
 - 3.1.1 *Anekdotische verhalen* 66
 - 3.1.2 *Sprookjes, mythen, sagen, romans* 66
 - 3.1.3 *Betekenisgevende en metaforische verhalen* 67
 - 3.1.4 *Ideologische verhalen* 68
- 3.2 Vertellende verhalen 69
 - 3.2.1 *Therapeutische verhalen* 72
 - 3.2.2 *De narratieve dialoog* 73
 - 3.2.3 *De problematiserende narrativiteit* 74
- 3.4 Ter afsluiting 76

4	De problematiserende narrativiteit 79
	Inleiding 79
4.1	Een verbeelding van de narrativiteit 80
4.2	De problematiserende narrativiteit 83
4.3	Het problematiseren 87
4.4	Een methodische handreiking 91
4.5	De speelruimte 98
4.6	Ter afsluiting 100
4.7	Een illustratie 101
5	De maatschappelijke context 105
	Inleiding 105
5.1	Individualisering 106
5.2	Rationalisering en vertechnisering 109
5.3	Het consumptieve en het 'hier en nu' 113
5.4	Ter afsluiting 115
6	Het perspectief van de open taal 117
	Inleiding 117
6.1	Idolen en iconen 117
6.2	Het perspectief van de icoon 123
6.2.1	<i>Zinbeleving</i> 123
6.2.2	<i>Spiritualiteit</i> 127
6.3	Ter afsluiting 130
7	Het verhaal van Leontien en de narratieve begeleider 133
	Inleiding 133
7.1	De verontwaardiging van Leontien 133
7.2	Ter afsluiting 145
8	De narratieve begeleider 147
	Inleiding 147
8.1	Contact met het 'ik-zelf' van de begeleider 148
8.2	Contact met de maatschappelijke context 151
8.3	Het present zijn 153
8.4	Het kritisch problematiseren 160
8.5	Alertheid op wat in teksten gezegd wordt 162
8.6	Gedrevenheid voor ontplooiing 166
8.7	Ter afsluiting 168

9	Een terugblik	171
9.1	Een schema	173

Bij de tweede druk

Deze druk is geheel gelijk aan de vorige.

Inleiding

Verhalen omgeven ons leven. Als kind groeiden we op met verhaaltjes en sprookjes. Later werden dit stripverhalen en tv-soaps. Weer later kwamen er filmverhalen en romans bij. Verhalen zijn echter niet alleen ter verpozing, vermaak of lering. Er zijn ook verhalen waarin mensen zichzelf uiten. In die verhalen drukken ze uit wat hen bezighoudt. Het gaat er in deze verhalen vaak niet alleen om iets mee te delen. Mensen kunnen hun verhalen ook vertellen om al vertellend zichzelf te laten horen. Ze bevestigen daarmee hun leven. Ze kunnen op deze wijze een zekere greep op hun leven krijgen. Het kan ook zijn dat ze al vertellend hun eigen verlangens en verdriet duidelijk willen krijgen.

Het is niet verwonderlijk dat de mens een verhalend wezen genoemd wordt. We hebben niet alleen verhalen. We wonen ook in verhalen. We zijn verhalen. Wie we zijn, wordt in verhalen verteld. In verhalen ontmoeten we elkaar, staan we elkaar bij en helpen we elkaar. In verhalen geven we onszelf prijs: onze liefde, onze kwetsbaarheid, onze frustraties, angsten en pijn. Maar in verhalen kunnen we ons ook verschuilen. We kunnen ons – gewild of ongewild – niet helemaal prijsgeven. Er kunnen dan barsten en breuken in onze verhalen liggen. De aandachtige luisteraar weet vaak door deze barsten en breuken heen te luisteren en te ontdekken waar het echt om gaat. Levens- en ervaringsverhalen zijn geen anekdotes. Het zijn verhalen waarin het typisch individuele en persoonlijke van mensen doorklinkt.

Mensen zijn ‘narratieve wezens’. Het woord ‘narratief’ stamt van het Latijnse werkwoord ‘narrare’. Dat betekent vertellen. Narrativiteit kunnen we dus omschrijven als ‘het verhalende’. Narrativiteit is een bezig zijn met taal en teksten. Vandaar dat ook vaak gezegd wordt dat de mens een ‘talig’ wezen is. Het gaat dan om de taal als verhaal. Hoe openbaren mensen zich in hun verhalen? Wat ligt in hun taal en teksten verscholen? Hoe vertekenend is hun taal? Wat zou eigenlijk gezegd moeten worden, maar gebeurt niet vanwege bepaalde belemmeringen? Dergelijke vragen bewegen zich in de kern van een narrativiteit die ingezet wordt om professionals in beroepen die op mensen gericht zijn zich deskundiger te laten ontwikkelen. Hoe kunnen deze professionals op

een narratieve wijze begeleid worden? Met deze vraag houdt dit boek zich bezig.

WAT IS NARRATIEVE BEGELEIDINGSKUNDE?

Het gaat bij de narratieve begeleidingskunde om *een kunst* en *een kunde*. Maar is het dan zo moeilijk om de ander in zijn narrativiteit te verstaan? Ja, inderdaad. Ieder menselijk verhaal is namelijk een bepaalde subjectieve constructie van betekenisgevingen over de hem omringende wereld.

Taal is opgebouwd uit zinnen en teksten. Die zinnen en teksten geven de werkelijkheid weer zoals de verteller die ziet en ervaart. Het verhaal is een constructie van de werkelijkheid. Die constructie is subjectief gekleurd. Het kan de werkelijkheid vertekenen en de voortdurende bewegelijkheid ervan fixeren (bijvoorbeeld de werkelijkheid van jeugdervaringen). Dat kan benauwend werken en een bevrijdend zicht verduisteren, waardoor dwaalsporen opdoemen. Het kan de verteller in een irreële, inadequate en verstarde positie houden. De subjectief geconstrueerde verhalen kunnen gesloten grenzen aanbrenge. Binnen die grenzen leven opvattingen en meningen die een gestold en bijna absoluut geldend karakter hebben. Wat buiten die grenzen ligt, is vreemd, gevaarlijk en soms zelfs vijandig. Denk bijvoorbeeld aan menige uiting in verleden en heden over mensen met een andere culturele achtergrond. Denk ook aan onze eigen reacties in confrontatie met wat ons vreemd aandoet.

Onze subjectieve taalconstructie wordt ook sterk beïnvloed door de spanningen tussen de maatschappelijke, vertechniseerde en gerationaliseerde wereld van systemen en instellingen én de persoonlijke en individuele leefwereld van mensen met hun verlangens, pijn en verwachtingen. De eisen en verwachtingen van de maatschappij en van de daarbinnen functionerende instituten kunnen zich diep genesteld hebben in het persoonlijk leven van mensen. De complexiteit van de samenleving ontgaat niemand, maar kan juist vanwege die complexiteit in taal uiterst verdoezeld worden. De eigen persoonlijke en intieme verlangens en beleving, de creatieve mogelijkheden en zinbeleving kunnen vaak geen of bijna geen stem en taal krijgen. Dit kan de vraag oproepen hoe authentiek te handelen in de spanning tussen beide genoemde dimensies, zodat het goede optimaal bereikt kan worden.

Er is nog meer aan de hand. Het uitspreken van wat je echt beoert, is lang niet altijd eenvoudig. Onze taal – en zeker in zijn

subjectieve constructie – heeft zijn beperkingen. We verstaan elkaar wel. We kunnen via taal wel met elkaar communiceren. Maar dat wil nog niet zeggen dat iemand zijn persoonlijke en individuele gevoelens en opvattingen op een adequate manier in onze algemene taal uit. Soms kan er onder zijn uitspraken een diepte schuilgaan die niet meteen gehoord wordt. Soms zal hij aarzelend of hikkelig praten, omdat hij zich beperkt voelt in zijn woordkeus. Soms zal hij zwijgen en toch wat te zeggen hebben. Onaffe teksten en gebroken verhalen kunnen veel suggereren wat gehoord verdient te worden.

De kunst en de kunde van een narratieve deskundigheid, zoals wij die in dit boek voorstaan, houden een uitnodiging in om het verstarde verhaal open te breken en om zicht te krijgen op waar dit verhaal gedomineerd wordt door het maatschappelijk gewenste of door eigen toedekking. Het gaat om een deconstrueren van gesloten taal en teksten die zich voor ‘het andere’ afsluiten. In dialoog met de begeleider durft de begeleide beroepskracht zijn subjectief geconstrueerde teksten open te breken, het vertrouwde enigszins te verlaten, op te sporen wat over de grenzen kan liggen, nieuwe wijdere grenzen te trekken en de complexiteit van de samenleving bij zich binnen te laten. In dit boek noemen we dit een ‘problematiserende narrativiteit’.

WAT IS DE DOELSTELLING VAN DIT BOEK?

Dit boek wil inzicht verschaffen in wat een problematiserende narrativiteit kan inhouden en hoe die gehanteerd kan worden in een begeleiding die gericht is op het bevorderen van deskundigheid bij professionals in op mensen gerichte beroepen.

Het boek nodigt begeleiders uit om na te gaan hoe zij op een problematiserende narratieve wijze deze professionals kritisch kunnen laten reflecteren op hun eigen verworvenheden, opvattingen, meningen en op hun eigen barsten in hun levens- en werkervaringen binnen de context van hun werk en samenleving. Het doel is bij hen een vitalere, bredere en eventueel andere kijk op zichzelf en hun werkzaamheden te laten ontstaan, om nieuwe mogelijkheden in de spanning tussen systeem- en leefwereld te ontdekken en om tot een grotere deskundigheid te geraken. Het doel is ook dat de beroepskrachten door reflectie op hun eigen ervaringsverhalen hun eigen breuken en barsten leren ontdekken en zo hun cliënten met hun ‘gebroken’ verhalen meer nabij kunnen komen.

OP WIE RICHT DIT BOEK ZICH?

Aan de hand van een min of meer hiërarchisch model kunnen we een onderscheid maken tussen de professionele begeleider (onder anderen de supervisor en de coach), de professionele beroepskracht in beroepen die op mensen gericht zijn (en degene die daartoe in opleiding is) en de cliënt die om hulp of bijstand vraagt. We richten ons in dit boek op de begeleiders van beroepskrachten.

De begeleiding werkt met het materiaal dat binnengebracht wordt door de beroepskrachten of door degenen die daartoe opgeleid worden (stagiaires). Dit zal vaak bestaan uit hun ervaringen met hun cliënten en hun ervaringen met collega's en met de instelling waarbinnen ze werken. De voorbeelden in dit boek laten zien hoe deze ervaringen bevraagd kunnen worden en hoe de werker tot een grotere normatieve professionaliteit kan komen, waarin eigen opvatting en houding, de noodzakelijke inzichten en vaardigheden én de maatschappelijke context met elkaar verbonden zijn.

Het gaat in de narratieve begeleiding om de persoon van de beroepskracht in zijn werk. Het deconstrueren van teksten en het laten ontdekken van eigen levensbreuken en -barsten hebben geen helend of therapeutisch doel, maar willen een houding creëren waarmee de professionele beroepskracht op zo'n wijze met bijstand of raad bij zijn cliënt aanwezig kan zijn, dat die zich erkend voelt en van daaruit mogelijkheden voor leven en werk kan ontwikkelen en weer vitaliteit bij zichzelf kan opdelven.

In dit boek staat dus de professionele begeleider (supervisor, coach) centraal. Het gaat erom zijn deskundigheid te vergroten. Zijn deskundige begeleiding richt zich op de beroepskracht die weer gericht is op zijn cliënt.

In onze eigen praktijk als supervisor, coach, docent en begeleider zijn we vaak narratief bezig. Dit boek is voor een groot deel uit onze eigen praktijk voortgekomen. Veel voorbeelden hebben we uit onze eigen ervaringen gehaald. We hebben de overtuiging gekregen dat het narratief bezig zijn een grote waarde voor een deskundige en professionele begeleiding kan hebben. Dit heeft ons tot het schrijven van dit boek gemotiveerd.

Het lijkt ons nuttig om in deze inleiding de betekenis van de narratieve begeleider reeds enigszins duidelijk te maken.

EEN SCHETS VAN DE NARRATIEVE BEGELEIDER

Een begeleider van professionals moet de gebruikte en dominante taal en teksten van die professionals en van hun reacties op taal, teksten en gedragingen van cliënten scherp beluisteren. Hij moet de begrenzingen daarin ervaren en bewust weten te maken. Hij dient bij zichzelf en bij degene die hij begeleidt, een verwondering te laten ontstaan voor wat over de geconstrueerde grenzen heen aan waarden en mogelijkheden te vinden zou kunnen zijn. Dit vraagt ook van hemzelf als begeleider een proces om eenmaal ingenomen standpunten, oordelen en houdingen open te breken en te verlaten om nieuwe perspectieven te ontdekken. Zonder een open en niet-vooringenomen houding is een begeleiding niet mogelijk. Hij moet reflexief zijn op zijn eigen verworvenheden aan meningen en gedragingen.

Dit is zonder meer een moeizaam, vaak zelfs een rauw proces. Maar het is noodzakelijk om bij de begeleide beroepskracht betrokken aanwezig te zijn. Voor deze begeleide professional geldt immers ook dat zijn bezig zijn met zijn eigen persoonlijke deskundige ontwikkeling moeizaam kan zijn. Wil zijn proces slagen, dan zal hij een veilige en zorgzame presentie van zijn begeleider moeten ervaren. Deze presentie achten we een absolute voorwaarde voor een narratief bezig zijn.

Hoe kan een narratieve begeleider te werk gaan?

De kern van zijn activiteit is de *problematiserende narrativiteit*. Dit houdt een uitnodiging in om taal en teksten te ontregelen, waardoor de begeleide beroepskracht tot een grotere klaarheid gebracht kan worden. Onder problematiseren verstaan we derhalve: *het ontregelen van een orde, omdat die (geconstrueerde) orde andere kwaliteiten en andere mogelijkheden uitsluit*. Deze omschrijving houdt in dat alles wat met miskenning en uitsluiting te maken heeft scherp onder de loep genomen wordt. Het houdt ook in dat de begeleide professional over de eigen geconstrueerde grenzen heen leert kijken en het andere en vreemde als een appèl leert ervaren.

Hij dient voor het andere en vreemde in hemzelf en buiten hemzelf als het ware 'bezoekbaar' te zijn. Niet voor niets noemden we een houding van verwondering onmisbaar om tot verandering te komen. Het problematiseren wil ook zeggen dat teleurstelling,

verdriet en pijn niet verdoezeld worden, ook niet de pijn van het verlaten van de bekende, veilige en geconstrueerde orde.

We hebben voor deze problematisering een aantal handreikingen geformuleerd die we in hoofdstuk 4 uitgebreid aan de orde stellen. Het uiteindelijke doel van een problematiserende narrativiteit is een speelruimte te laten ontstaan waarin oude en nieuwe ideeën en opvattingen elkaar ontmoeten en eventueel met elkaar op spanning komen. De speelruimte doorbreekt al wat tot dan herkenbaar en controleerbaar was en als vanzelfsprekend ervaren is om tot een bevrijdender kijk en beleving in leven en werk te komen ten voordele van de deskundigheid van de begeleide professional.

Dit alles vormt de kunst en de kunde van de problematiserende narratieve begeleider.

WAT KUN JE IN DIT BOEK VERWACHTEN?

Tegen de achtergrond van wat we hiervoor geschreven hebben, is het boek als volgt opgebouwd. In de eerste twee hoofdstukken schetsen we de positie van woord en taal in onze samenleving. Drie aspecten zullen bijzondere aandacht krijgen: de beperktheid van onze woorden en taal, de veralgemenisering en daarmee de verabsolutering die zich makkelijk in onze taal nestelt, en ten slotte de verantwoordelijkheid die tussen belangen en machtsverhoudingen onze taal bezielt.

In het derde hoofdstuk gaan we uitvoerig in op belangrijke genres van verhalen. Hierbij maken we een onderscheid tussen verhalen die van buiten aan ons verteld worden en verhalen die vanuit ons binnenste geuit worden en die vooral bedoeld zijn om zelf verheldering te verkrijgen. Om deze laatste verhalen gaat het ons vooral.

Het vierde hoofdstuk is gewijd aan wat wij onder een narrativiteit in de context van een professionele begeleiding verstaan. Ons uitgangspunt is dat ieder mens in wezen dialogisch van aard is en dat hij zijn verhalen op een of andere manier ook subjectief construeert. Deze eigen constructie kan benauwend, vertekend en onaf zijn. Dit vraagt om een deconstrueren, om een ontregelen en ontvouwen van de taal en de teksten van de verteller. Het heeft de betekenis van het over je grenzen heen leren kijken, van een perspectiefwisseling en van openheid en verwondering. Dit is het problematiseren van taal en teksten. Dit problematiseren is de kern van wat wij onder een begeleidende narrativiteit verstaan.

Teksten en verhalen worden niet alleen subjectief, maar ook in een maatschappelijke context geuit. Ze worden mede daardoor bepaald. Daarom gaan we in het vijfde hoofdstuk na welke aspecten onze samenleving bezit die belangrijk zijn voor een begeleidende narrativiteit. Deze aspecten zijn: het individualiseringsproces, de rationalisering, economisering en vertechnisering, en het consumptieve in het hier en nu. De complexe samenleving is een belangrijk aandachtsveld voor de problematiserende narrativiteit. In al deze hoofdstukken komt een spanning naar voren tussen de gesloten taal en de open taal. De gesloten taal gaat over wat algemeen herkend wordt. Het beheersbare en controleerbare nemen er een grote plaats in. De open taal is bereid het vreemde en andere niet uit te sluiten. De open taal is bereid zich te verwonderen en zich te laten verrassen. Dit zal het thema van het zesde hoofdstuk zijn, waarin we idolen en iconen tegenover elkaar plaatsen. Zinbeleving en spiritualiteit liggen in het perspectief van de open taal.

Het zevende hoofdstuk geeft een uitgebreid voorbeeld van een narratieve begeleiding. In dit voorbeeld komen enerzijds aspecten naar voren uit de vorige hoofdstukken; anderzijds levert het materiaal voor het achtste hoofdstuk.

In het achtste hoofdstuk staat de begeleider zelf centraal. Zijn noodzakelijke present-zijn bij degene die hij begeleidt, krijgt de volle aandacht. We zullen een aantal onzes inziens noodzakelijke kwaliteiten de revue laten passeren: contact met zichzelf en de samenleving, de aandachtige aanwezigheid bij zijn gesprekspartner, de achtergrond voor het kunnen problematiseren, het alert zijn en de gedrevenheid voor ontplooiing. Uit de bespreking van deze kwaliteiten zal volgen dat de problematiserende narrativiteit niet alleen methodische aspecten heeft, maar vooral een attitude is.

Het negende hoofdstuk geeft een terugblik op al het besprokene. Deze terugblik vatten we samen in een model.

We hopen met dit boek een bijdrage te leveren tot een narratieve houding bij professionele begeleiders (en hieronder vallen ook degenen die zich hiervoor bekwamen).

We danken allen die we in onze praktijk mochten ontmoeten. Zonder hun verhalen en teksten was dit boek nooit tot stand gekomen. We hopen dat het resultaat voor velen vruchtbaar zal blijken te zijn.

Gemakshalve hanteren we de 'hij'-vorm, maar uiteraard wordt daarmee ook 'zij' bedoeld.

In de rechtszaal verhoort de rechter een verdachte met een uitgebreid strafblad.

De verdachte: 'Meneer de rechter, ik zie het effe helemaal niet meer zitten.'

De rechter: 'Nou, dat begrijp ik.'

De verdachte: 'Nou, dat kunt u helemaal niet begrijpen!'

WAT IS 'BEGRIJPEN VAN DE ANDER'?

Je zegt dat je iemand begrijpt. Dat kan betekenen dat je zo'n mensenkennis hebt dat je het gedrag van iemand kunt verklaren. Iemand past dan in een bepaalde wetmatigheid die jij in je hoofd hebt. Hij wordt tot een verklaarbaar en begrijpbaar object gemaakt. Je blijft van buiten naar hem kijken. Je engageert je niet met hem.

Het protest van de verdachte voor de rechtbank getuigt ervan dat hij niet in het hokje van de rechter geduwd wenst te worden.

Het kan ook betekenen dat je iemand wel als een uniek persoon ziet. Maar van jouw uitspraak gaat de claim uit dat je hem doorziet. Hij heeft je niets nieuws of verrassends meer te vertellen. Er kan geen echte verwondering meer bij jou ontstaan. Je staat niet open voor hem. Ook hier blijf je in feite een buitenstaander.

De verdachte kan ook protesteren tegen de suggestie dat hij voor de rechter niet meer is dan een te doorziene figuur.

Behalve deze twee vormen van kennen is een derde vorm mogelijk, die niet met 'begrijpen' is aan te duiden. Het is een kennen dat de Vlamingen uitdrukken met 'verstaan'. Het is een verstaan dat door werkelijke aandacht en luisteren ontstaat. In dit verstaan begrijp je de ander nooit. Je bent je bewust van diens eigenheid. Je kent je eigen opvattingen. Je bent bereid die te laten varen. Je bent op een open wijze present bij de ander. Je bent bij de ander betrokken. Je staat verwonderend met hem in dialoog. Je laat hem als een in wezen vreemde ander bij je binnenkomen. Je meldt hem hoe je hem verstaat en hoe je denkt dienstbaar aan zijn vragen te kunnen zijn. Je laat hem reageren op jouw woorden. Samen wordt de inbreng van elkaar geïnterpreteerd en worden de waarde en betekenis geproefd. Er ontstaat een proces tussen jou en de ander. Jullie beiden zijn als subjecten in dit proces ingeweven. Hierdoor gaat er bij die ander iets ontstaan van een diepe erkenning en van een mogelijkheid om eigen krachten aan te boren tot een eventuele verandering of vernieuwd perspectief op leven en werk.

Deze vorm van kennen ontstaat in een narratief bezig zijn.

LITERATUUR

Boer, Th. de e.a. (1988). *Hermeneutiek, filosofische grondslagen van mens- en cultuurwetenschappen*. Amsterdam: Boom. (o.a. artikel van G. Widdershoven, Inleiding, p. 9)